

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ

Вільчинський Олександр Казимирович

УДК 007 (477.84) “1985/1991”

ПРЕСА ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 1985-1991 РОКІВ:
СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 27.00.04 – теорія та історія журналістики

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант : доктор філологічних наук, професор
Шумарова Наталія Петрівна,
Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри мови та стилістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бойко Алла Анатоліївна,
Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, професор кафедри соціальних
комунікацій

кандидат філологічних наук
Габор Василь Васильович,
Науково-дослідний інститут пресознавства Львівської
національної наукової бібліотеки України імені
Василя Стефаника, завідувач відділу наукових досліджень
іншомовної періодики

Захист відбудеться 17 жовтня 2012 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.33 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 04119, м. Київ, вул. Мельникова 36/1, Інститут журналістики.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 10.

Автореферат розісланий 11 вересня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.М. Носова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Важлива роль преси у формуванні суспільної думки зумовлена самою природою журналістики як видом громадської діяльності, що репрезентує інтереси спільноти, поширює соціальну інформацію через канали масової комунікації. Значення друкованого слова в житті народу настільки вагоме, що по ньому можна визначити характер суспільного ладу, а трансформаційні процеси в суспільстві неминуче впливають на функціонування мас-медіа.

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. внаслідок запровадження М. Горбачовим “перебудови”, розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності України відбулися значні зміни в українській пресі. Внаслідок активних демократичних перетворень вона з органу компартійної агітації та пропаганди перетворювалася на незалежне джерело інформації. У Західній Україні, зокрема на Тернопільщині, трансформаційні процеси відбувалися значно інтенсивніше, ніж в інших регіонах, і друковані ЗМІ в досліджуваний період не лише поступово позбувалися компартійного впливу, але й ставали провідниками духовного й національного відродження.

Вивчення трансформаційних процесів кінця 1980-х – початку 1990-х рр., їх особливостей дає змогу глибше зрозуміти тенденції розвитку сучасної української преси, насамперед регіональної та місцевої. Теоретичним підґрунтям для аналізу структурно-змістового аспекту друкованих ЗМІ значеного періоду стали праці А. Москаленка, В. Здоровеги, В. Різуна, Н. Шумарової, І. Михайлина, Т. Кузнєцової, О. Сербенської, І. Крупського, Й. Лося, В. Лизанчука, Г. Почепцова, В. Шкляра, М. Василенка та ін.

Дослідження структурно-змістового аспекту преси Тернопільщини 1985-1991 рр. засвідчує певну унікальність цього регіону в час становлення незалежних мас-медіа України. Інтерес до цієї теми в загальноукраїнському контексті виявляли такі дослідники, як В. Владимиров, В. Карпенко, О. Голік, О. Кузнєцова, В. Цісак та ін. Хоча загалом проблема становлення і функціонування української незалежної преси в цей період на загальнонаціональному і регіональному рівнях залишається малодослідженою.

Друковані ЗМІ Західної України вказаного періоду репрезентують феномен швидких трансформаційних змін, засвідчуючи переосмислення ролі періодичних видань у суспільно-політичних процесах. Дослідженню тенденцій їх розвитку, мовностилістичних особливостей відповідних текстів присвячені праці І. Павлюка, С. Костилюєвої, В. Базіва, Л. Турелик, В. Бортнікова, А. Бортнікової, Ю. Бідзілі, М. Романюка, І. Паславського та ін. Однак преса Тернопільщини залишається недостатньо вивченою, і лише деякі аспекти функціонування окремих видань цього регіону потрапили в коло наукових зацікавлень Д. Григораша, Б. Машталярчука, О. Кузнєцової, Д. Дуцик. Так, ілюструючи появу перших альтернативних компартійній пресі видань, Д. Дуцик аналізує тернопільський самвидав, репрезентований на той час трьома газетами.

Актуальність дослідження визначається необхідністю наукового осмислення процесів, пов’язаних із становленням незалежної преси в Україні. Враховуючи малодослідженість теми трансформаційних змін, що спостерігалися в період становлення незалежних періодичних видань, це відкриває нові перспективи у поглибленому вивченні тих процесів, які відбуваються в сучасних мас-медіа.

Запропонований у дисертаційній роботі аналіз спрямований на розкриття особливостей західноукраїнської преси 1985-1991 рр., розглянутих й осмислених через призму друкованих ЗМІ Тернопільщини. Саме тоді поступова втрата КПРС тотального контролю над пресою стала реальністю, з’явилися умови для виникнення нової системи мас-медіа, що відбивала політичні, соціальні, професійні та інші інтереси суспільства. У дисертації запропоновано три етапи еволюційної трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини зазначеного періоду, не позбавленого, проте, й певних протиріч, де кожний попередній етап став основою для наступного. Така наступність забезпечила те, що всього за декілька років досліджуваним друкованим ЗМІ вдалося подолати цілковиту залежність від компартійного диктату й досягти реальної свободи слова, властивої нашій пресі й сьогодні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, дослідженнями. Дисертація виконана в межах колективної теми кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка “Становлення незалежної журналістики в Україні” (протокол №1 від 7.09.2006 р. засідання кафедри журналістики ТНПУ імені В. Гнатюка). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 23 листопада 2010 року).

Мета роботи полягає у виявленні закономірностей трансформаційних процесів та специфіки їх вербального вираження в друкованих ЗМІ Тернопільщини періоду політико-ідеологічних зрушень у суспільному житті України в 1985-1991 рр.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;
- вивчити стан наукового опрацювання зазначеної проблематики;
- окреслити етапи трансформаційних змін, простежити їх динаміку на прикладі друкованих ЗМІ Тернопільщини;
- з'ясувати жанрово-тематичні особливості газетних публікацій цього періоду;
- проаналізувати мовні засоби в текстах, опублікованих у газетах Тернополя й області;
- розкрити вплив трансформаційних процесів на функціональну специфіку заголовків;
- охарактеризувати прецедентні газетні тексти.

Об'єкт дослідження – друковані ЗМІ Тернопільщини 1985-1991 рр.

Предмет – структурно-змістові та мовні характеристики трансформаційних процесів тернопільської преси в досліджуваній період.

Матеріалом дослідження стали періодичні видання Тернопільщини: обласні газети “Вільне життя”, “Ровесник”, “Західна Україна”; міська газета “Тернопіль вечірній”; районна преса та альтернативні неформальні видання за 1985-1991 рр.

Методи дослідження. Для вивчення динаміки змін, що відбувалися в тернопільській пресі 1985-1991 рр., був застосований загальнонауковий описовий метод. Використані також інші методи дослідження: системно-хронологічний (для характеристики історичних процесів розвитку суспільства), типологічний (для аналізу різних елементів у друкованих ЗМІ), зіставно-порівняльний (для розкриття жанрово-тематичних, мовних особливостей газетних публікацій), метод контент-аналізу (з метою вияву частотності певних закономірностей у вживанні тих чи тих одиниць аналізу в різні трансформаційні періоди в медіа-текстах), а також індуктивний метод (для узагальнення та систематизації проміжних висновків).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в тому, що у роботі вперше:

- здійснено аналіз трансформаційних процесів, властивих друкованим ЗМІ Тернопільщини в період розпаду СРСР та проголошення незалежності України;
- запропоновано три етапи трансформації друкованих ЗМІ: тематичний, зовнішньотрансформаційний та внутрішньотрансформаційний;
- простежено вплив перетворювальних процесів на активізацію певних лінгвальних засобів, характерних для досліджуваних газетних текстів;
- виявлено на регіональному рівні взаємозалежність процесів становлення вільної преси і демократизації влади в період суспільних змін кінця 1980-х - початку 1990-х рр.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній запропоновано періодизацію трансформаційних змін у тернопільській пресі кінця 1980-х – початку 1990 –х рр., яку можна застосувати для означення подібних процесів у друкованих ЗМІ в інших регіонах. Результати роботи можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових розробок структурно-змістового аспекту українських мас-медіа перехідного періоду. Для широкої суспільної практики важливим є встановлення основних тенденцій розвитку та трансформації друкованих ЗМІ України загалом і тернопільської преси зокрема, окреслення тих чинників, що формують сучасні уявлення про становлення незалежної преси в нашій країні.

Практичне значення роботи. Матеріал, розглянутий у дисертації, може бути використаний у навчальному процесі для підготовки майбутніх журналістів, при написанні підручників та

посібників з історії журналістики, теорії та практики комунікації, а також у щоденній діяльності мас-медіа.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні розробки дисертанта, що дозволили вирішити поставлені завдання. Усі теоретичні і практичні результати отримані дисертантом особисто. Засвідчені в роботі розробки та положення інших авторів мають конкретні посилання і використовуються для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційної праці обговорювалися на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результати дослідження були викладені в доповідях на всеукраїнських наукових конференціях: “Актуальні проблеми журналістикознавства” (Одеса, 2005), “Комунікативна ідентифікація в інформаційному просторі України” (Львів, 2009) та міжнародних: “Національна періодика початку ХХ століття: розвиток і реалізація української ідеї державотворення” (Київ, 2006), “Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008), “Творчість Дмитра Павличка в контексті української культури. До 80-річчя письменника” (Тернопіль, 2009), “Стан і перспективи розвитку регіональної журналістики в умовах світових глобалізаційних процесів” (Кам’янець-Подільський, 2011).

Публікації. Основні положення та результати дослідження представлено у 6 статтях, надрукованих у фахових виданнях. Усі публікації виконано одноосібно.

Структура роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 263 позиції. Загальний обсяг дисертації – 187 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі описано стан розробки наукової проблеми, обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання роботи, розмежовано об’єкт і предмет дослідження, визначено методи, вказано джерельну базу дисертації й аргументовано наукову новизну. Окреслено теоретичну й практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про апробацію положень дисертації, зазначено структуру дослідження.

У першому розділі “Теоретико-методологічні аспекти дослідження друкованих ЗМІ Західної України в 1985–1991 роках” висвітлено внесок дослідників у вивчення преси західноукраїнського регіону кінця 1980-х – початку 1990-х рр., проаналізовано наукові праці, в яких розглядаються друковані ЗМІ Західної України, і зокрема Тернопільщини, досліджуваного періоду.

У 1980-х роках глибинні кризові явища в економічній, політичній і духовній сферах життя радянського суспільства стали виявлятися досить виразно, загрожуючи самому існуванню радянської системи. Намагаючись зупинити цей процес та зберегти монопольне володіння владою в СРСР, Комуністична партія була змушена декларувати курс на проведення кардинальних реформ, насамперед в інформаційній сфері. Перебудова, підтримана громадськістю, спричинила якісні зрушення в системі друкованих ЗМІ.

Перші дослідження преси західноукраїнського регіону в нових умовах демократизації та гласності кінця 1980-х були опубліковані в радянський час і, крім подій, фактів та їх осмислення, певною мірою передавали ще й дух того часу.

Починаючи з 1993 р. завдяки щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська періодика: історія і сучасність” та збірникам, що виходили за її матеріалами, дослідження преси, зокрема й західноукраїнського регіону, стають більш системними. Науковці розглядали пресу передусім як інструмент гласності, зосереджуючи увагу на роздержавленні, “виживанні” ЗМІ, пропонуючи відповідні періодизації, або наголошували на деяких важливих трансформаційних процесах, наприклад, на особливостях становлення альтернативної преси. Висвітлюючи проблеми загальноукраїнського масштабу, одні дослідники тільки частково торкалися проблем розвою регіональної преси, інші, навпаки, зосереджували увагу саме на регіональній специфіці. Причому автори здебільшого не ставили за мету виходити на певний рівень узагальнень, який би з належною повнотою виявляв проблематику та особливості

функціонування ЗМІ Західної України в окреслений період. Огляд праць, присвячених друкованим ЗМІ, засвідчив такі особливості їх розвитку, як розгортання мережі та активної діяльності періодичних видань неформальних рухів і організацій, розмежування так званих видань “подвійного підпорядкування”, кризу компартійної преси та поступову втрату Комуністичною партією тотального контролю над періодичними виданнями і появу умов для виникнення нової системи ЗМІ, що відбивала б як політичні, так і соціальні, професійні та інші інтереси різновекторних рухів, об’єднань, організацій.

У роботі запропоновано методика аналізу трансформаційних змін у пресі перехідного періоду, яку можна застосувати для дослідження подібних процесів у друкованих ЗМІ в інших регіонах.

Другий розділ “Розвиток преси Тернопільщини в час політико-ідеологічних зрушень у суспільному житті України”, що складається з двох підрозділів, присвячено характеристиці трансформаційних процесів у друкованих ЗМІ Тернопільщини 1985–1991 рр., розгляду динаміки змін у цей період. Виділено три етапи трансформації тернопільської преси, а саме: тематичний, зовнішньоперетворювальний і внутрішньоперетворювальний.

У підрозділ 2.1. “Преса 1985-1990 років: початки трансформації” проаналізовано витoki тих процесів, які стали початком ліквідації партійної монополії на пресу. Зокрема, встановлено, що в 1985–1987 рр. процеси трансформації у газетах проходили досить мляво, а в 1988–1989 рр. вони помітно пришвидшилися. У перші роки після проголошення політики гласності більш дієвими виглядали заходи союзного і республіканського партійного керівництва, спрямовані на удосконалення партійних видань. При цьому характерні для компартійної практики директивні вказівки з тих чи тих питань та контроль за їх виконанням загалом позитивно позначалися на розгортанні гласності в пресі, активізації діяльності журналістів, поглибленні довіри населення до партійної періодики.

Водночас криза партійної диктатури спричинила кризу, хоч і повільну, інституції цензури. У країні почав розвиватися потужний рух за утвердження права суспільства на свободу слова. Нова хвиля (наприкінці 1987 р.) реабілітації жертв політичних репресій, призупинення дії статті 70 (про антирадянську агітацію) та статті 190/1 (про сприяння антирадянській агітації) створили позитивний ґрунт для виникнення на теренах СРСР передвісників багатопартійності – активних громадських рухів. Якщо влітку 1988 р. нечисленні неформальні товариства й організації в Україні робили тільки перші кроки в напрямі самоорганізації, то вже наступного року український рух став масовою суспільно-політичною силою.

Розгортання нового етапу демократизації в Україні пов’язане з виникненням у Києві за аналогією до Народних фронтів республік Прибалтики Народного Руху України. Під впливом якісно нової суспільно-політичної ситуації в друкованих ЗМІ наприкінці 1980-х рр. розпочалися позитивні зміни. Передусім вони стосувалися “внутрішнього насичення” газет і журналів, на сторінках яких почали з’являтися нові рубрики, присвячені актуальним проблемам, простежувалося зростання кількості критичних публікацій.

У другій половині 1989 р. і в перші місяці 1990 р. спостерігається навіть певна конкурентність у публікаціях на раніше заборонені або замовчувані теми між газетами “Ровесник” (далі РК – авт.) і “Вільне життя” (далі ВЖ – авт.). А з кінця березня 1990 р. до них долучається ще й новостворене видання – газета “Тернопіль вечірній” (далі ТВ – авт.). Натомість у районній пресі Тернопільщини наприкінці 1980-х простежуються лише перші прояви тематичної трансформації. Якщо для ВЖ та РК переломним у цьому плані можна вважати 1989 р., то для більшості районних газет такий перелом настає майже на рік пізніше, із середини 1990 р. До того ж не в усіх виданнях він виявляється однаковою мірою.

У підрозділі 2.2. “Динаміка розгортання змін у друкованих ЗМІ 1990-1991 років” простежено трансформаційні процеси в тернопільській пресі на межі 1990-х – 1991-х рр. Демократичний рух у Західній Україні, в тому числі й на Тернопільщині, починаючи з 1989-го р., а особливо в 1990-1991 рр., усе більше набуває національного забарвлення. Перебудова з її відносною демократизацією і пом’якшенням політичного клімату стала живильним середовищем для пробудження національного духу, для визрівання умов, які забезпечували реалізацію прагнень

народів до самостійності і незалежності. Це не могло не знайти свого вираження і в тогочасних друкованих ЗМІ.

Суспільно-політичні процеси в країні дедалі виразніше виявляли недосконалість задекларованої гласності в межах офіційної ідеології та засвідчували проблемність збереження самою Комуністичною партією монопольного володіння владою.

Перетворення в кожному з друкованих ЗМІ Тернопільщини 1990-1991 рр., як і в розглянутий попередній період, відзначалися певними особливостями. На відміну від кінця 1980-х, на які припадає лише етап тематичної трансформації, для 1990-1991 рр. характерні всі три перетворювальні етапи. Виняток становлять видання, що від першого етапу переходять зразу до третього (ТВ). У таких газетах, як ВЖ та РК, з огляду на те, що за статусом вони були офіційними органами компартійних комітетів, процеси трансформації розгорталися повільніше і завершувалися більш-менш синхронно. Наприклад, упродовж літа-осені 1990 року відбувається перейменування всіх районних газет (зовнішня трансформація), із назв яких зникають слова комунізм, ленінський, колгоспний, правда, зоря тощо, а з логотипів – “орган обкому” чи “орган райкому”. Обласний та районні комітети компартії переходять у розряд видавців, а відповідні відомості подаються дрібним шрифтом у вихідних даних. Певна синхронність таких явищ засвідчує їхню спланованість, у якій варто вбачати спробу компартійної верхівки зберегти за собою політичне керівництво, але звільнитися від відповідальності.

Інша синхронність, уже не запланована, а викликана важливими суспільно-політичними подіями, характерна і для третього етапу перетворювальних процесів – внутрішньотрансформаційного. Виявлено, що наприкінці серпня – початку вересня 1991 р. після провалу ГКЧП і Акту проголошення Незалежності України всі без винятку видання Тернопільщини звільнилися від компартійної опіки. Вони або стали незалежними громадсько-політичними газетами, як ВЖ, або змінили співзасновників чи засновників, як це сталося із РК та районною пресою.

Загалом усі три етапи трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини в досліджений період виглядають як еволюційні процеси, які, проте, не позбавлені певних протиріч та суперечностей. Кожний попередній етап можна вважати базою для наступного. Така наступність забезпечила те, що всього за кілька років тернопільській пресі вдалося успішно подолати цілковиту залежність від компартійного диктату й досягти свободи слова, якою вона користується й сьогодні. Наслідки цього поступу виявлялися в докорінній зміні статусу, зовнішніх ознак, тематики видань і певним чином впливали на мову газетних публікацій.

У третьому розділі “Структурно-змістові та мовні особливості текстів, опублікованих у газетах Тернопільщини в 1985–1991 роках”, який складається з трьох підрозділів, розглянуто жанрові та мовні особливості тернопільської преси в 1985-1991 рр., що дало змогу простежити певні тенденції у формальній організації газетних текстів на всіх етапах трансформації друкованих ЗМІ.

У підрозділі 3.1. “Формальна організація різножанрових газетних текстів” проаналізовано співвідношення між інформаційними, аналітичними та художньо-публіцистичними жанрами на різних етапах трансформації. Зокрема, встановлено, що з початком тематичної, а особливо на етапах зовнішньої та внутрішньої трансформації переважають аналітичні та художньо-публіцистичні жанри. Виявлено, наприклад, динаміку розвитку такого жанру, як фейлетон. Спочатку спостерігається його піднесення, а згодом і цілковите зникнення з тернопільської преси. Цей феномен пояснюється усуванням цензури, що знизило потребу в прихованості, і автори почали віддавати перевагу відвертій критиці. Певними особливостями характеризуються і такі жанри, як передова стаття, що була витіснена в РК авторськими публікаціями на актуальні теми, журналістське розслідування, яке вперше з’явилося на сторінках ТВ.

Процеси трансформації у друкованих ЗМІ Тернопільщини позначилися і на структурно-змістових особливостях заголовків. У ролі заголовків все частіше вживаються прості двоскладні або односкладні речення: “Демократична платформа робить вибір”, “Дозвольте не погодитись” та ін. У багатьох публікаціях функціонують заголовки, які або членують текст, або ж об’єднують кілька текстів. Виявлено і такі, що виражають не один, а декілька елементів змістової схеми

тексту. Якщо на початку тематичної трансформації в тернопільській пресі переважали інформаційні й констатуючо-описові заголовки, то на етапах зовнішньої та внутрішньої трансформації на перший план виходять проблемні та рекламно-інтригуючі.

Підрозділ 3.2. “Лексика газетних текстів” присвячено розгляду лексичних особливостей газетних текстів досліджуваного періоду. Спостерігаємо зміну оцінності, властивої проаналізованим матеріалам. У мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини дослідженого періоду відбувається переосмислення цілої низки ідеологічно навантажених лексем, зумовлене зміною тих суспільно-політичних асоціацій, які вони викликають. Якщо в компартійній пресі лексичні одиниці чітко поділялися на дві оцінно-забарвлені групи: найменування, в основі яких були комуністичні, радянські ідеологеми на зразок комуністи, більшовики, лєнінці, комсомольці, стахановці, інтернаціоналісти тощо, належали до позитивних, а назви на кшталт бандерівці, петлюрівці, січові стрільці, націоналісти, ОУН, Гельсінська Спілка, Рух та ін. – до негативних, то тепер виявлено певні зрушення на аксіологічній шкалі. На тематичному й зовнішньотрансформаційному етапах лише деякі з ідеологічно навантажених лексем емоційно-позитивного плану набувають протилежного оцінного забарвлення, тоді як на етапі внутрішньої трансформації подібне явище стає системним і спостерігається в усіх без винятку тернопільських газетах. Аналіз лексики газетних текстів засвідчив також повернення до активного вжитку в тернопільській пресі зазначеного періоду значної кількості лексичних одиниць, використання яких викликане зростанням інтересу до української історії, національної і культурної ідентичності та створенням власної держави. У категорію загальноновживаних повернулися такі застарілі слова, як пан, пані, добродій, добродійка, що на етапі тематичної трансформації витіснили з мовної практики тернопільської преси запроваджені в радянський період номени товариш, товаришка.

У дослідженні порушено ще один важливий аспект – функціонування різних прецедентних текстів та їх репрезентантів у газетних публікаціях. Виявлено специфіку прецедентних феноменів у матеріалах на соціально-політичну тематику, у заголовках, розглянуто їхні стилістичні особливості.

У підрозділі 3.3. “Основні синтаксичні компоненти текстової структури” встановлено, що трансформація друкованих ЗМІ Тернопілля позначилася на синтаксичній будові газетних текстів. Це насамперед виявилось у використанні тих чи тих типів речень: простих і складних, двоскладних й односкладних, повних і неповних. Так, на етапі зовнішньої та внутрішньої трансформації активізується вживання неповних речень. Окреслено функціональну специфіку неповних речень, серед яких домінують структури з пропущеним підметом. Його відсутність спричиняє концентрацію уваги саме на дії, що посилює динамізм висловлення.

Виразною у процесі трансформаційних перетворень, що відбулися на синтаксичному рівні, є тенденція до зменшення кількості рядків в абзаці. Передусім це спостерігаємо в таких жанрах, як інтерв'ю, репортаж, а особливо в новому для тернопільської преси жанрі, яким стало журналістське розслідування. Виявлено також риси, характерні для певних синтаксичних конструкцій у діалогічних структурах. Встановлено, що в тернопільській пресі досліджуваного періоду реалізуються гармонійні, негармонійні та монологічні структурно-семантичні різновиди діалогів.

У висновках узагальнюються основні результати дисертаційного дослідження, а саме:

1. Аналіз праць, присвячених розгляду друкованих ЗМІ в Західній Україні, засвідчив особливості функціонування преси, розгортання діяльності періодичних видань неформальних рухів і організацій, розмежування так званих видань “подвійного підпорядкування”, кризи компартійних видань, поступову втрату Комуністичною партією тотального контролю над пресою та появу умов для виникнення нової системи ЗМІ. Загалом можна стверджувати, що наслідком складних трансформаційних процесів, які охопили в цей час друковані ЗМІ Тернопільщини, стало виникнення мас-медіа перехідного періоду, що, в свою чергу, стало важливим чинником кардинальних змін у суспільно-політичному житті краю.

2. З'ясовано, що на межі 1980-х – 1990-х рр. західноукраїнська преса, як і друковані ЗМІ Тернопільщини, активно відображала зрушення, які відбувалися в тогочасному суспільстві (руйнування радянської ідеологічної системи і рух до демократизму та плюралізму), а також у

національній самосвідомості українців. У другій половині 1980-х рр., із початком так званої перебудови, преса поступово охоплює найбільш суперечливі питання суспільного буття, залучає читача до пошуку відповідей на них. Трансформація суб'єктно-об'єктних відношень “читач-газета-читач” приводить до появи ознак опозиційності деяких видань до тодішньої влади.

3. На основі аналізу друкованих ЗМІ кінця 1980-х – початку 1990-х рр. на Тернопіллі виділено три етапи трансформації тернопільської преси, а саме: тематичний, зовнішньоперетворювальний і внутрішньоперетворювальний. Як закономірне явище, вони стали наслідком відповідних політико-ідеологічних процесів, що формувалися в груповій та індивідуальній свідомості читацької аудиторії. Встановлено, що тематична трансформація, яка в друкованих ЗМІ Тернопільщини розпочалася в кінці 1986 – на початку 1987 рр., була еволюційною. Саме тоді на сторінках газет уперше за роки радянської влади почали з'являтися публікації на раніше замовчувані теми, пов'язані насамперед з екологічною проблематикою, викликаною аварією на Чорнобильській АЕС, та “білими плямами” в історії, що стосувалися комуністичних (сталінських) репресій, спрямованих проти діячів культури, науки, релігії. Дещо пізніше з'являються публікації, присвячені темам боротьби ОУН-УПА, національного та духовного відродження, висвітленню акцій громадських організацій та рухів національно-демократичного спрямування.

Упродовж червня-жовтня 1990 р. друковані ЗМІ перебувають на етапі зовнішніх перетворень, який виявляється в тому, що змінюються назви видань, передусім районних газет. Їх масово перейменовують та перереєструють уже під новими назвами, зберігаючи при цьому стару нумерацію. Тепер у вихідних даних на останній сторінці дрібним шрифтом зазначають, що видавцями газет є районна рада та районна партійна організація (без вказівки якої саме партії). В обласних газетах “Вільне життя” і “Ровесник” із логотипу зникають відомості про них як органи обкому компартії та обкому комсомолу відповідно.

Виявлено, що наприкінці серпня – початку вересня 1991 р. відбулася внутрішня трансформація усіх без винятку видань.

4. На етапі тематичної трансформації події суспільно-політичного життя (гласність і демократизація) зумовили не лише урізноманітнення жанрів та зміну пріоритетів у їх втіленні, але й домінування певних жанрів. Більшою мірою це стосувалося обласних газет і меншою – районних. Дослідження жанрової віднесеності текстів, опублікованих в основних друкованих ЗМІ Тернопільщини (ВЖ, РК, ТВ, районній пресі), засвідчило розквіт (1987-1988 рр.) і занепад (1989 рр.) такого жанру, як фейлетон у ВЖ, витіснення передової статті у РК авторськими публікаціями на актуальні теми (1988 р.), зародження журналістського розслідування у ТВ (1991 р.).

5. Встановлено, що процеси трансформації в друкованих ЗМІ Тернопільщини позначилися на структурно-змістових особливостях заголовків. Газетним заголовкам, як свідчить проаналізований матеріал, властиве й структурно-граматичне, і семантичне розмаїття, значною мірою зумовлене необхідністю вираження емоційно-оцінної та образної експресії. Загалом для заголовків тернопільської преси кінця 1980-х – початку 1990-х рр. характерним є використання основних світоглядно-ідеологічних концептуальних компонентів як важливих тематичних векторів національно-патріотичної, релігійної, соціальної проблематики.

6. Аналіз лексики газетних текстів, здійснений на прикладі тернопільської преси в умовах трансформації медіа-систем, засвідчив інтенсивні пошуки необхідних номінацій, виникнення нових лексем, використання актуалізованих і переорієнтованих, а також стилістично перегрупованих та модифікованих лексико-семантичних елементів, поступове витіснення застарілих лексичних одиниць. Зафіксовано два протилежні процеси: активне пересування великого масиву слів із периферії лексико-семантичної системи (неологізми, застарілі, розмовні елементи) до її ядра і водночас витіснення на периферію частини лексичних елементів (радянizmів, інтернаціоналізмів, деяких застарілих слів та неологізмів).

Встановлено, що зі зміною оцінності газетних текстів у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини окресленого періоду зазнала переосмислення низка ідеологічно навантажених слів. Так, позитивно забарвлені назви осіб стали негативно маркованими і навпаки. Зазначені процеси стимулювали також індивідуально-авторську словотворчість. Виявлено окремі новотвори,

які поширилися в тернопільській пресі. З'ясовано, що випадки повернення до активного вжитку значної кількості лексичних одиниць спричинені певними позамовними чинниками, зокрема поширенням інтересу до вітчизняної історії та національно-культурної ідентичності українців, створенням власної держави та пошануванням її атрибутів тощо.

7. На матеріалі публікацій у тернопільській пресі досліджуваного періоду простежено динаміку використання прецедентних текстів. Виділено три такі групи: прецедентні ланцюжки, прецедентні парадигми і прецедентні контамінанти та розглянуто особливості їх функціонування. Виявлено, що в газетних текстах прецедентними насамперед виступають цитати і заголовки. У дослідженні розглянуто специфіку прецедентних феноменів у публікаціях на різну тематику, з'ясовано їх роль і значення в процесі трансформації.

8. Встановлено, що трансформація друкованих ЗМІ Тернопілля знайшла своє відображення і в синтаксичній будові газетних текстів (позначилася на структурі речень, діалогах, монологів, абзацях тощо). Зокрема, це виявилось в домінуванні складних речень, в поширеному вживанні неповних синтаксичних конструкцій, у зменшенні кількості рядків в абзаці, у використанні різних видів діалогів.

9. Застосування методу контент-аналізу дало змогу встановити кількісні та якісні показники вживання тих чи тих одиниць аналізу в тернопільській пресі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. на різних етапах трансформації та представити їх у відповідних таблицях, що дозволило поглибити дослідження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Вільчинський О. Роль газети Книжник-review у формуванні книжкового ринку України : складові медіа-реальності // Діалог : Медіа-студії : збірник наукових праць. – Вип. 3. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 76-80.

2. Вільчинський О. Від “Поступу” до “PostПоступу” : національна ідея і становлення української незалежної преси // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 26. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. – С. 203-206.

3. Вільчинський О. Складові медіа-реальності : газета “Тернопіль вечірній” на межі ідеологій (1990-1991 рр.) // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 26. – Ч. 1. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 167-171.

4. Вільчинський О. Преса Тернопільщини в період суспільних змін (1989-1991 рр.) // Теле- та радіожурналістика : збірник наукових праць. – Вип. 9. – Ч.1. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 15-18.

5. Вільчинський О. Становлення незалежної преси на Тернопіллі (Дмитро Павличко на сторінках “Тернополя вечірнього” у 1990-1991 рр.) // Studia methodologica. – Вип. 30. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2010. – С. 12-14.

6. Вільчинський О. Жанрова палітра на етапах трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини у 1989-1991 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 25. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. – С. 185-187.

АНОТАЦІЯ

Вільчинський О. К. Преса Тернопільщини 1985-1991 років: структурно-змістовий аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 – теорія та історія журналістики. – Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню структурно-змістових особливостей преси Тернопільщини 1985-1991 рр.

У роботі проаналізовано стан вивчення друкованих ЗМІ Західної України в 1985–1991 рр. Визначено три етапи трансформації друкованих ЗМІ Тернопільщини: тематичний, зовнішньотрансформаційний та внутрішньотрансформаційний, що розгортаються як еволюційні процеси, кожний попередній етап виступає основою для наступного. З'ясовано жанрово-тематичні та мовні особливості текстів, опублікованих у газетах Тернопільщини вказаного періоду. Виявлено динаміку розвитку певних жанрів (звіт, інтерв'ю, фейлетон, журналістське розслідування), специфіку заголовків. З'ясовано вплив трансформаційних процесів на структурно-змістові особливості газетних текстів. Встановлено переосмислення цілої низки ідеологічно навантажених лексем, що спричинило зміну оцінності, властивої проаналізованим газетним текстам. Доведено, що трансформація друкованих ЗМІ на Тернопіллі знайшла своє відображення і в синтаксисі публікацій (позначилася на діалогах, монологів, структурі речень). Виявлено специфіку використання прецедентних феноменів. У роботі запропоновано методику аналізу трансформаційних процесів у пресі перехідного періоду, яку можна застосувати для дослідження подібних явищ у друкованих ЗМІ інших регіонів.

Ключові слова: преса, ЗМІ Тернопільщини, медійний простір, структурно-змістовий аспект, етапи трансформації, прецедентний текст, контент-аналіз,

АННОТАЦІЯ

Вильчинский А. К. Пресса Тернопольщины 1985-1991 годов: структурно-содержательный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.04 – теория и история журналистики. – Институт журналистики Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию структурно-содержательных особенностей прессы Тернопольщины 1985-1991 гг.

В работе проанализировано состояние изучения печатных СМИ Западной Украины в 1985–1991 гг. В трудах, посвященных СМИ указанного периода, рассматриваются особенности их функционирования, появление периодических изданий неформальных движений и организаций, кризис компартийной прессы, разграничение так называемых изданий “двойного подчинения”, постепенная потеря Коммунистической партией контроля над прессой и появление условий для возникновения новой системы СМИ, которая отражала как политические, так и социальные, профессиональные и другие интересы. Определено три этапа трансформации печатных СМИ Тернопольской области: тематический, внешнетрансформационный и внутреннетрансформационный. Выяснено, что в результате сложных трансформационных процессов, охвативших в этот период прессу Тернопольщины, появляются масс-медиа переходного периода как важный фактор кардинальных перемен в общественно-политической жизни края.

Установлено, что тематическая трансформация, которая в печатных СМИ Тернопольщины началась в конце 1986 – начале 1987 гг., была эволюционной. Именно в тот период на страницах газет впервые за годы советской власти начали появляться публикации на ранее замалчиваемые темы, связанные в первую очередь с экологической проблематикой, вызванной аварией на Чернобыльской АЭС, и “белыми пятнами” в истории, которые касались сталинских репрессий, направленных против деятелей культуры, науки, религии. Несколько позже появляются публикации, посвященные темам борьбы ОУН-УПА, национального и духовного возрождения, освещению акций общественных организаций и движений национально-демократического направления. На протяжении июня – октября в 1990 г. печатные СМИ находятся на этапе внешних превращений, заключающемся в том, что изменяются названия изданий, прежде всего районных газет. Газеты массово переименовывают и перерегистрируют уже под новыми названиями, сохраняя при этом нумерацию. В августе – сентябре 1991 г. после провала ГКЧП и провозглашения Акта независимости Украины в печатных СМИ Тернопольщины состоялась

внутренняя трансформация всех без исключения изданий. Они или стали независимыми общественно-политическими газетами, как ВЖ, или изменили учредителей, как это произошло с районной прессой, или сменили соучредителей и были переименованы, как РК, или прекратили выход, как некоторые районные газеты.

Рассмотрены жанрово-тематические и языковые особенности текстов, опубликованных в газетах Тернопольщины указанного периода. Описана динамика развития определенных жанров (отчет, интервью, фельетон, журналистское расследование). Установлено влияние трансформационных процессов на структурно-содержательные особенности газетных текстов. Засвидетельствовано переосмысление целого ряда идеологически окрашенных лексем, изменение оценочности лексики. Анализ газетных текстов продемонстрировал также возврат к активному употреблению в тернопольской прессе конца 1980-х – начала 1990-х гг. значительного количества лексических единиц, вызванных ростом интереса к украинской истории, национальной и культурной идентичности и т. д.

Установлено, что трансформация печатных СМИ Тернопольщины нашла свое отражение и в синтаксе газетных текстов (отразилась на диалогах, монологах, структуре предложений), и в заглавиях. Для заглавий тернопольской прессы конца 1980-х – начала 1990-х гг. характерным является использование основных мировоззренческо-идеологических концептуальных компонентов как важных тематических векторов национально-патриотической, религиозной, социальной проблематики.

Рассмотрена специфика использования прецедентных феноменов в публикациях на политическую, социальную и другую тематику. В работе предложена методика анализа трансформационных изменений в печати, которую можно применить для исследования подобных процессов в печатных СМИ в других регионах.

Ключевые слова: пресса, СМИ Тернопольщины, медийное пространство, структурно-содержательный аспект, этапы трансформации, прецедентный текст, контент-анализ.

SUMMARY

Vilchynskyy O. K. Ternopil printing press in 1985-1991 years: structural-contextual aspect. – Manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree – candidate of sciences in social communication 27.00.04 – theory and history of journalism. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science, Young and Sport of Ukraine. – Kyiv, 2012.

The thesis is dedicated to investigation of structural- contextual peculiarities of the Ternopil region printing press during 1985-1991 years.

Problems and state of researching of printed mass media of Western part of Ukraine during 1985-1991 are being analyzed. Three stages of development of Ternopil region printing press are distinguished: thematic, external-transformational, and inner – transformational, which are being recognized as evolutionary processes.

Genre-thematic and linguistic peculiarities of texts published during the mentioned period of time are elucidated. The developmental dynamics of certain genres (report, interview, feuilleton, and journalistic investigation) is revealed. The transformational processes influence on structural- contextual peculiarities of printing press is distinguished. Ideologically loaded chain of lexemes and variation of evaluative lexemes are being reinterpreted. It is proved that mass media transformations also touched syntactic aspects (dialogs, monologs, and structure of sentence) as well as headlines. The usage peculiarities of magisterial phenomena are distinguished. The paper offers some analysis methods of transformational changes in press during the inconstant period, which may as well be used for investigation of similar processes in other regions.

Key words: press, Ternopil media, structural-contextual aspect, stages of transformation, media environment, magisterial text, content analysis.